

УДК 349.42

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

**Н.В. КРАВЕЦЬ, пошукач¹,
Національний юридичний університет імені Ярослава
Мудрого**

У статті проаналізовано законодавство України у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Автором досліджено і класифіковано проблеми, що перешкоджають розвитку органічного сільського господарства в Україні, а також сформульовано поняття останнього.

Органічне сільське господарство, принцип екологізації, аграрне виробництво, виробництво органічної сільськогосподарської продукції.

Одним із найбільш ефективних засобів запровадження та реалізації принципу екологізації аграрного виробництва в Україні вбачається органічне сільське господарство. Органічне сільське господарство розглядається сьогодні у всьому світі як новітня методика аграрного господарювання, як засіб підтримки економічної, соціальної та екологічної сфер життєдіяльності людини і суспільства. Нині спостерігається загальносвітова тенденція до зростання попиту на якісні та безпечні продукти харчування, особливої популярності у цьому сенсі набувають так звані органічні продукти. За оцінками Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху, світовий ринок споживання органічних продуктів складає близько 51 млрд. доларів США і характеризується стійкою тенденцією до зростання [1, с. 99].

Серед країн світу, які займаються виробництвом екологічно чистої сільськогосподарської продукції, найбільші площі зайняті під органічним землеробством в Австралії – 12,1 млн. га, Китаї – 3,4 млн. га, Аргентині – 2,8 млн. га, Італії – 0,96 млн. га, США – 0,89 млн. га [2, с. 18]. Дані процеси відмічаються і в Україні, де все більше сільськогосподарських товаровиробників проявляють зацікавленість у вирощуванні саме органічної продукції. За статистичними даними господарств, які ведуть сертифіковане органічне виробництво, в Україні налічується 121. Але вони забезпечують лише два відсотки від загального обсягу продукції [1, с. 99]. Україна ж має великий потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції та її реалізації шляхом експорту, а також

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

у середньостроковій перспективі для її постачання на внутрішній ринок. Стимулювання ведення органічного сільського господарства та доведення обсягу частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10 відсотків передбачені Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р., яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. Окрім того, розвиток та широке впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 р. їх використання та двократного збільшення площ їх використання передбачено і розділом 1 Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. [3, 2011. – № 26. – Ст. 218]. Аналогічне положення містить і Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. [3, 2006. – № 1. – Ст. 17]. У ст. 4 даного Закону закріплено, що до основних напрямів підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного сектору віднесено сприяння впровадженню ресурсозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції та сировини.

Теоретичні аспекти впровадження органічного сільського господарства розглядаються у працях таких науковців, як А.М. Статівка, В.М. Корнієнко, Н.А. Берлач, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, О.Л. Мініна, О.М. Туєва, С.М. Романко та ін. Проте, переважну більшість цих робіт було написано до прийняття спеціального Закону України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» від 9 вересня 2013 р., а отже, у них не враховано положень цього Закону.

У тлумачних словниках слово «органічний» більшість авторів розуміють у декількох значеннях: 1) як таке, що відноситься до організмів, чому притаманна жива сутність; 2) те, що належить до рослинного чи тваринного світу; 3) те, що обумовлене внутрішньою сутністю, структурою чого-небудь; 4) притаманне самому організму, те, що належить до самої природи особистості тощо [4]. Викладене дозволяє зробити висновок щодо сутності органічного сільського господарства.

Відповідно до законодавства ЄС органічне сільське господарство – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження [5].

За визначенням Міжнародної федерації сільськогосподарського органічного руху (*IFOAM, International Federation of Organic Agriculture Movements*), органічне сільське господарство – це сільськогосподарська система, що сприяє збереженню навколишнього середовища, соціальними та економічними засобами підтримує виробництво здорових продуктів харчування, волокна, деревини тощо [6, с. 257–258].

У спеціальній літературі під органічним сільським господарством розуміють агровиробничу практику, яка не використовує синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо), здійснює мінімальну обробку ґрунту та не застосовує генетично модифікованих організмів (ГМО) й охоплює такі сфери, як рослинництво, овочівництво, садівництво, тваринництво та ін. [7, с. 42]. Однак, таке визначення вбачається дещо спрощеним, оскільки враховує лише виробничо-господарську складову даної діяльності, зводить органічне сільське господарство лише до методів виробництва, до використання певних технічних прийомів. Як справедливо зазначають Т.В. Курман і О.М. Туєва, не менш важливим є такий аспект органічного сільського господарства, як особливий вид управління господарством, який характеризується запровадженням певних видів обмежень або заборон на такі дії, що негативно впливають на довкілля, псують або забруднюють навколишнє середовище, створюють ризики отримання неякісної чи екологічно небезпечної харчової продукції [8, с. 77].

Російський дослідник О.Л. Мініна використовує термін «екологічне сільське господарство», розуміючи під ним виробництво продукції з використанням переважно натуральних, природних технологій вирощування рослин і тварин, та зазначає, що саме отримана за допомогою такого виробництва продукція і є органічною [9, с. 88–89].

Слушно зауважує А.М. Статівка, що органічне чи екологічне сільське господарство наближує агрономію до екології, приділяючи велику увагу системам, що підтримують життя на землі, і мінімізуючи негативний вплив на навколишнє середовище порівняно з традиційним сільським господарством [10, с. 59].

Вбачається, що одним із засобів виробництва екологічно безпечної і якісної сільськогосподарської продукції є саме органічне сільське господарство. Органічне сільське господарство – це, на нашу думку, один із важливих засобів екологізації аграрного виробництва, який передбачає таке ведення сільськогосподарської діяльності, за якого забезпечується охорона навколишнього середовища та збереження біологічного різноманіття для майбутніх поколінь. В Україні на сьогодні органічне сільське господарство перебуває у стадії зародження.

У спеціальній літературі неодноразово наголошувалося на необхідності прийняття спеціального закону України «Про органічне виробництво» в цілях правового забезпечення розвитку цього прогресивного способу ведення аграрного виробництва. 9 вересня 2013 р. в Україні було прийнято Закон «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» [11]. У його преамбулі зазначено, що цей Закон визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів та інших природних ресурсів, а також

гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні.

Прийняття цього Закону слід вважати безумовно позитивним кроком. Насамперед через те, що вперше в Україні відносини, пов'язані з виробництвом органічної сільськогосподарської продукції та її обігом, набули правової регламентації. Другим позитивним моментом є те, що у цьому Законі набули легального визначення такі основні категорії і поняття, як виробництво органічної продукції, його суб'єкти, повноваження органів державної влади у даній сфері, правила і методи органічного виробництва і обігу у рослинництві, тваринництві, аквакультурі, бджільництві, придатність земель для виробництва органічної продукції та ін.

У ст. 4 Закону України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» визначено зокрема й принципи виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини), які Закон поділяє на загальні та спеціальні, що є цілком слушним. Так до загальних принципів у вказаній сфері Закон відносить наступні: добровільність; рівність прав суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, зберігання, перевезення та реалізацію органічної продукції (сировини); раціональне використання природних ресурсів, забезпечення їх належного використання та відтворення; відмова від використання генетично модифікованих організмів та продукції з них; відмова від використання хімічно синтезованих зовнішніх ресурсів, за винятком виключних випадків, встановлених цим Законом; довгострокове підтримання родючості ґрунту; використання живих організмів та методів механічного виробництва; забезпечення високого рівня біологічного розмаїття; використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей, рослинам, здоров'ю та благополуччю тварин. Проте у вказаному переліку відсутній такий загально правовий принцип, як принцип законності. Однак, саме відповідно до нього має здійснюватися правове регулювання відносин у сфері органічного сільського господарства. Виробники органічної сільськогосподарської продукції і сировини мають здійснювати свою виробничо-господарську діяльність на підставі і у межах, визначених Конституцією України, Законом України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції», Земельним, Лісовим, Водним, Цивільним та Господарським кодексами України, Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [З, 1991. – № 41. – Ст. 546], «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р. [З, 1998. – № 19. – Ст. 98], «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 р. [З, 2001. – № 32. – Ст. 169] та іншими актами аграрного законодавства України. Це положення стосується й діяльності державних органів та їх посадових осіб при здійсненні державного регулювання і контролю у сфері органічного сільського господарства. Отже, перелік загальних принципів, закріплений у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про

особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» доцільно доповнити принципом законності.

У ч. 2 ст. 4 Закону закріплено спеціальні принципи виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини), серед яких: забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів, стійкості ґрунтів та біологічного розмаїття ґрунтів методами, які оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин для рослин; переробки відходів та супутніх продуктів рослинного та тваринного походження для подальшого використання у виробництві продукції рослинного та тваринного походження; врахування місцевого або регіонального екологічного стану територій; охорони здоров'я тварин шляхом заохочення природного імунного захисту тварин, відбору відповідних порід; охорони рослин за допомогою превентивних заходів, таких як вибір відповідних видів та сортів, стійких до хвороб та шкідників, сівозміни, механічних та фізичних методів та захист від природних ворогів (шкідників) та ін.

Також Закон встановлює вимоги до суб'єктів, що мають право здійснювати виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Так, відповідно до ст. 12 вказаного Закону здійснювати виробництво органічної продукції має право фізична чи юридична особа будь-якої організаційно-правової форми та будь-якої форми власності, яка пройшла оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини), отримала сертифікат відповідності та включена до Реєстру виробників органічної продукції (сировини). Запровадження Реєстру виробників органічної продукції вбачається позитивним кроком з огляду на забезпечення прав споживачів як на інформацію щодо конкретного виробника органічної сільськогосподарської продукції, так і стосовно видів органічної продукції.

Однак, у даній нормі (ст. 12 Закону) не згадується ні про наявність земельної ділянки, ні про її якість та придатність для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, чи розташування у певній зоні, придатній для органічного виробництва. Між тим, на безпосередній зв'язок між якістю земель і якістю сільськогосподарської продукції та можливістю віднесення її до органічної вказується і у спеціальній літературі [8, с. 77]. При цьому, на думку окремих дослідників, в Україні залишилось чотири невеликих регіони, де стан ґрунтів забезпечує можливість вирощування органічної сільськогосподарської продукції на рівні найсуворіших світових стандартів: 1) Північно-Полтавський; 2) Вінницько-Прикарпатський; 3) Південно-Подільський; 4) Північно-східно-Луганський [12, с. 43].

Не позбавлений даний Закон й інших окремих вад. Зокрема, відповідно до положень ст. 1 вказаного Закону виробництво органічної продукції (сировини) – це виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи,

принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів; а під органічною продукцією слід розуміти продукцію, отриману в результаті сертифікованого виробництва відповідно до вимог цього Закону.

Отже, вказаний Закон оперує категорією «виробництво органічної продукції», а не традиційний для міжнародного права термін «органічне сільське господарство». Вважаємо, що зазначені поняття не є тотожними, а співвідносяться як загальне (органічне сільське господарство) і часткове (виробництво органічної продукції). Тому вбачається доцільним внесення змін до чинного Закону «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» в частині назви, яка має бути такою «Про органічне сільське господарство в Україні». Така назва буде цілком відповідати сутності вказаної правової категорії та загальноприйнятій у світовій практиці термінології.

Закон України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» закріплює загальні вимоги до маркування органічної продукції (сировини). Відповідно до ст. 29 маркування органічної продукції (сировини) та використання відповідного державного логотипа здійснюються відповідно до законодавства. Державний логотип складається з напису «органічний продукт» та відповідного графічного зображення. Використання державного логотипа та маркування органічної продукції (сировини) для позначення органічних продуктів є обов'язковими. Дозволяється також використання недержавних (приватних) логотипів, запроваджених безпосередньо суб'єктами господарювання. Вбачається, що дане положення не є вдалим, оскільки використання державного, а не міжнародного логотипу для маркування органічної сільськогосподарської продукції завідомо ставить національних виробників такої продукції у не вигідне конкурентне становище з зарубіжними виробниками, що використовують міжнародний логотип. Адже, на зовнішньому ринку національна продукція не буде вважатися органічною і потребуватиме проходження спеціальних процедур для того, щоб бути визнаною такою.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що Закон України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції» характеризується наявністю окремих вад і недоліків, які вимагають внесення до нього відповідних змін та доповнень, про що йшлося вище. Але в цілому його прийняття слід вважати важливим кроком у врегулюванні в Україні відносин, пов'язаних з виробництвом та обігом органічної сільськогосподарської продукції. Однак процес запровадження в Україні органічного сільського господарства пов'язаний з вирішенням низки проблем, які в залежності від сфери їх виникнення можна класифікувати на наступні види: а) правові проблеми. До них слід віднести необхідність удосконалення правового регулювання відносин у сфері органічного сільського господарства, зокрема це стосується Закону України «Про особливості виробництва та обігу органічної сільськогоспо-

дарської продукції», розробки і прийняття відповідних підзаконних нормативно-правових актів та технічних регламентів тощо; б) економічні проблеми, серед яких: недостатність фінансового забезпечення, відсталість матеріально-технічної бази, домінування спрямованості економічних інтересів аграрних виробників на поточне виробництво, недосконалість системи оподаткування і потреба у податкових преференціях при запровадженні виробництва органічної сільськогосподарської продукції; в) управлінські проблеми – як зовнішні (недосконала і нерозвинута система управління та контролю у галузі державного регулювання органічного сільського господарства, орієнтація виробників лише на вже існуючі ринки і короткострокову окупність), так і внутрішні (низький рівень менеджменту в самому підприємстві, відсутність або недостатня кваліфікація спеціалістів у сфері ведення органічного сільського господарства); г) екологічні проблеми, зокрема необхідність формування і виховання екологічної свідомості у всіх суб'єктів аграрних відносин (фермерів, селян, найманих працівників, членів сільськогосподарських підприємств кооперативного типу, учасників сільськогосподарських товариств, представників органів державного регулювання сільського господарства та ін.), подолання забруднення земель сільськогосподарського призначення, водних об'єктів залишками агрохімікатів, пестицидів тощо та приведення їх до стану, за якого стає можливим ведення органічного сільського господарства; д) соціально-психологічні проблеми – страх і опір змінам, що можуть спричинити негативні наслідки для трудового колективу або для членів чи учасників сільськогосподарських підприємств, небажання змінювати існуючі способи виробничо-господарської діяльності, поведінку і традиції, боязнь невизначеності, невдач і втрат.

Таким чином процес переходу до органічного сільського господарства в Україні супроводжується певними ризиками та необхідністю вирішення низки правових, економічних, екологічних, управлінських, соціально-психологічних та інших проблем. Але при цьому ведення органічного сільського господарства є достатньо перспективним. Це зумовлюється наявністю у нашій державі родючих чорноземних ґрунтів, сприятливих природно-кліматичних умов, міцних традицій сільськогосподарського виробництва, трудового потенціалу, а також безумовно попитом на органічну продукцію, який постійно збільшується, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках тощо. В свою чергу, органічне сільське господарство може стати засобом покращення соціально-економічного та екологічного стану в Україні, а також сприятиме поліпшенню якості і безпечності сільськогосподарської продукції та комплексному і сталому розвитку сільських територій.

Список літератури:

1. Романко С.М. Органічне виробництво в Україні : законодавчі підстави / С.М. Романко // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К. : Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 99–102.

2. Рудницька О.В. Визначення цільового споживача органічної продукції в Україні за допомогою інструментів сегментації / О.В. Рудницька // Агроінком. – 2006. – № 7–8. – С. 18.
3. Відомості Верховної Ради України.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wiktionary.org>
5. Директива ЄС № 834/2007 від 28 червня 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.ua>
6. Милованов Е.В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Е.В. Милованов // Посіб. українського хлібороба. – 2009. – № 8. – С. 257–258.
7. Ярмілка В. ЕМ-технологія – основа органічного землеробства / В. Ярмілка // Агрогляд. – 2005. – № 1. – Січень. – С. 42–44.
8. Курман Т.В. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва / Т.В. Курман, О.М. Туєва // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України : серія «Право» / Ред. кол. : Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2012. – Вип. 173. – ч. 2. – С. 74–79.
9. Минина Е.Л. Правовые вопросы экологизации сельского хозяйства / Е.Л. Минина // Современные приоритеты в развитии аграрного, земельного и экологического права : матер. междунар. науч.-практ. конф., посвященной памяти проф. М.И. Козыря (г. Москва, 2 марта 2012 г.) / Сост. и ответ. ред. : В.В. Устюкова, Г.Л. Землякова. – М. : Инст-т гос-ва и права РАН, ООО «Фото плюс», ООО «Сам полиграфист», 2012. – С. 86–90.
10. Статівка А.М. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень / А.М. Статівка // Право України. – 2001. – № 6. – С. 57–59.
11. Голос України. – 2013. - № 188. – 09.10.2013 р.
12. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / під ред. М.К. Шикולי. – К. : Оранта, 1998. – 680 с.

В статье анализируется законодательство Украины в сфере производства органической сельскохозяйственной продукции. Автором исследуются и классифицируются проблемы, препятствующие развитию органического сельского хозяйства в Украине, а также формулируется понятие последнего.

Органическое сельское хозяйство, принцип экологизации, аграрное производство, производство органической сельскохозяйственной продукции.

The article analyzes the legislation of Ukraine in the field of organic agricultural products. The author investigated and classified the problems that hinder the development of organic agriculture in Ukraine, and formulated the concept of the latter.

Organic farming, the principle of greening, farming, organic production of agricultural products.